

Міністерство освіти і науки України
Управління молоді та спорту Сумської обласної державної адміністрації
Управління освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації
Брянський державний університет ім. І.Г. Петровського (Російська Федерація)
Курський державний університет (Російська Федерація)
Мозирський державний університет (Республіка Білорусь)
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

ГЛУХІВСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ - 2013

Збірник матеріалів

**III Міжнародної наукової конференції молодих вчених та студентів,
присвяченої 270-літтю укладання «Прав за якими судиться малоросійський народ»
(Глухів, 15-17 листопада 2013 року)**

Київ
Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
2013

УДК 371:378(092)
ББК 60+63+20+74+80
Г 55

Рекомендовано до друку
кафедрою історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
(протокол № 5 від 26.12.2013 р.)

Редакційна колегія:

Курок Олександр Іванович - доктор історичних наук, професор, ректор Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка - голова редакційної колегії

Зінченко Володимир Павлович - кандидат педагогічних наук, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка - заступник голови редакційної колегії

Гирич Ярослав Миколайович - кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії, голова Товариства молодих учених Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка - заступник голови редакційної колегії, відповідальний редактор

Глухівські наукові читання - 2013 : 36. матер. III Міжнар. наук. конф. Г55 молодих вчених та студентів, присв. 270-літтю укладання «Прав за якими судиться малоросійський народ», (15-17 лист. 2013 р., Глухів) / редкол.: О.І. Курок (гол.), В.П. Зінченко (заст. гол.), Я.М. Гирич (заст. гол., відп. ред.) : Мін. освіти і науки України ; Управл. молоді та спорту Сумськ. обл. держ. адмін. ; Управл. освіти і науки Сумськ. обл. держ. адмін. ; Брянськ, держ. ун-т ім. І.Г. Петровського ; Курськ, держ. ун-т; Мозир, держ. ун-т; Глухів, нац. пед. ун-т ім. О. Довженка. - К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. - 180 с. ISBN 978-966-8999-58-1

У збірнику матеріалів конференції молоді науковці, викладачі вищих навчальних закладів, аспіранти, магістранти та студенти висвітлюють актуальні питання з історії, педагогіки, філології, психології, соціології та інших наук. Для науковців, викладачів, педагогів-практиків та студентів.

УДК 371:378(092)
ББК 60+63+20+74+80

ISBN 978-966-8999-58-1

©ГНПУім. О.Довженка, 2013
©Автори статей, 2013
© Центр пам'яткознавства
НАН України і УТОПІК, 2013

ВИДИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ У ПЕРІОД ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ (1943 - 1950 рр.)

Восени 1940 р. під час створення системи державних трудових резервів у складі цієї централізованої структури профтехосвіти була передбачена наявність навчальних закладів трьох типів, а саме: шкіл фабрично-заводського навчання, ремісничих училищ та залізничних училищ. Під час війни та повоєнної відбудови кількість видів закладів трудових резервів значно збільшилася, але у законодавчих актах, документах, назвах державних органів здебільшого і надалі традиційно продовжували згадуватися лише перші три типи навчальних закладів. Часто історики, що досліджують процеси професійної підготовки робітників у відбудовчий період, теж не звертають увагу на насичену номенклатуру зазначених навчальних установ. Поодинокі спроби типологізувати та охарактеризувати їх мають недоліки, пов'язані з нечіткістю і неповнотою викладеної інформації. Наша мета - заповнити існуючі прогалини у дослідженні даного питання, враховуючи при цьому специфіку України. Загалом усі навчальні установи трудрезервів поділялися на дві групи: школи і училища. У свою чергу, кожна з цих груп складалася з кількох різновидів закладів. Школи системи державних трудових резервів давали найнижчий рівень професійно-технічної підготовки. Серед них був найбільш поширений тип закладів зазначеної системи - школи фабрично-заводського навчання (школи ФЗН). Спочатку мережа шкіл ФЗН бурхливо зростала від кількох десятків одиниць у 1943 - 1944 рр. [8, арк. 1зв.] до понад 700 закладів на початку 1948 р. (пік росту чисельності) [9, арк. 5]. Але з 1948 р. ця кількість почала відчутно скорочуватися. Частина цих установ закрили, а деякі переформували у навчальні заклади інших типів. Наприклад, якщо у найбільш насиченій установою трудових резервів Сталінській області на початку 1948 р. діяло 253 школи ФЗН, то на кінець того ж року - 236. А протягом наступного 1949 р. тут були ліквідовані аж 123 заклади цього типу, ще кілька десятків реорганізовані в училища та школи інших видів [2, арк. 2 - 3]. Школи ФЗН призначалися для навчання робітників масових професій. Спеціалізація кожної школи визначалася профілем підприємства, на базі якого вона відкривалася. Відповідно існували школи ФЗН металістів, вугільників, будівельників тощо. Наповнювалися ці заклади примусово призваною молоддю та добровольцями, що теж отримували статус мобілізованих. У 1940 р. призову підлягали хлопці віком 16 - 17 років. За періоду відбудови вже мобілізувалися хлопці 16 - 19 років, а також і дівчата 16 - 18 років [7, с. 372 - 373]. Спочатку всі школи ФЗН розраховувалися на 6-місячний термін навчання. Під час та після війни паралельно поширюється підготовка частини учнів шахтарських та будівельних професій за прискореним 3-місячним курсом. Протягом 1947 - 1949 рр. школи ФЗН деяких спеціалізацій переводяться на 10-місячну програму.

У 1949 р. школи ФЗН вугільників були реорганізовані у гірничопромислові школи (ГПШ), що готували юнаків за шахтарськими спеціальностями. Знаходилися ці заклади на Донбасі. Загальна кількість - близько сотні одиниць. Спочатку частково, а потім повністю ГПШ були переведені на 10-місячну програму навчання, що дозволило покращити кваліфікацію випускників [1, с. 369]. Школи мореплавного навчання (ШМН) - окремих видів закладів у системі трудових резервів, що готував членів корабельних екіпажів. В Україні перша ШМН створена на початку листопада 1943 р. у Маріуполі [3, арк. 1]. Кількість цих закладів в Україні у відбудовчий період становила близько десятка одиниць. Розташовувалися у південних областях УРСР, а також у Криму. Навчали за спеціальностями: матрос, кочегар, судновий моторист, машиніст, радист та ін. Термін навчання в них - 1 рік (6 місяців теоретичного навчання і стільки ж - практичних занять на суднах) [4, с. 37]. У 1948 р. ШМН були виведені з системи трудових резервів шляхом реорганізування Міністерству морського флоту і реорганізовані у мореплавні школи.

На відміну від шкіл училища системи трудових резервів готували висококваліфікованих робітників технічно складних професій та відрізнялися високим рівнем теоретичного та виробничого навчання. Ремісничі училища (РУ) - основний тип цих закладів. У відбудовчий період їхня кількість весь час поступово збільшувалася. Якщо наприкінці 1944 р. в УРСР налічувалося 144 РУ [8, арк. 2зв.], то в 1950 р. - вже 176 [12, арк. 1]. Як і у випадку з школами ФЗН, спеціалізація кожного РУ залежала від базового підприємства. У 1940 р. призову до ремісничих училищ підлягала молодь лише чоловічої статі віком 14 - 15 років. Під час відбудови законодавчо було закріплено мобілізацію до РУ як хлопців віком 14-17 років, так і дівчат у віці 15 - 16 років [7, с. 372 - 373]. Зазвичай, більшість учнів цих закладів залучалися шляхом добровільного набору і здебільшого належали до міської молоді. Рівень освіти (кількість закінчених класів середньої школи) мобілізованих до ремісничих училищ, як правило, був вищий, ніж у призваних до шкіл трудрезервів. Термін навчання в РУ - 2 роки. Залізничні училища (ЗУ) готували робітничі кадри для залізничного транспорту. Чисельність закладів протягом досліджуваного періоду зросла з 26 одиниць (наприкінці 1944 р.) [8, арк. 2зв.] до 40 наприкінці 1950 р.) [12, арк. 1]. Розташовувалися практично рівномірно по всій території України. Термін навчання, вимоги до учнівського контингенту і шляхи його залучення аналогічні з ремісничими училищами.

Гірничопромислові училища (ГірПУ) створені одночасно з ГПШ у 1949 р. Готували висококваліфікованих робітників складних шахтарських спеціальностей. Формувалися шляхом реорганізації РУ та шкіл ФЗН вугільної спеціалізації. Загальна кількість цих навчальних закладів у 1949-1950 рр. - близько 20 [11, арк. 1]. Як і ГПШ, знаходилися на Донбасі. Характеристики учнівського контингенту ГірПУ загалом не відрізнялися від РУ. Термін навчання - 2 роки. Художні ремісничі училища головним чином готували спеціалістів з декоративного оздоблення архітектурних об'єктів. В УРСР почали створюватися у 1945 р. Повноцінно стали працювати з 1946 р. По одному такому закладу було у підпорядкуванні Київського, Одеського та Чернівецького обласних управлінь трудових резервів [11, арк. 1]. У Сталіно (Донецьку) діяло архітектурно-художнє ремісничє училище (№ 26), що теж належало до даного виду навчальних закладів [5, с. 4]. Учнями цих училищ ставали вступники-добровольці віком 14-17 років, які мали 7-річну шкільну освіту та успішно здали іспит з малювання. Термін навчання - 3 роки.

Спеціальні ремісничі училища (СпецРУ) були запроваджені в Радянському Союзі на територіях звільнених з-під німецької окупації восени 1943 р. В УРСР перші з них створені у Ворошиловградській (2 заклади) та Харківській (3 заклади) областях. Наприкінці 1940-их рр. їх нараховувалось понад 20 одиниць. Призначалися для навчання та виховання дітей воїнів РСЧА і партизанів, а також сиріт, чії батьки загинули від рук окупантів. Направляли дітей до цих училищ спеціальні комісії на чолі з секретарями обкому ВКП(б). Особливо підкреслювалася і афішувалася роль соціального захисту, що покладалася на СпецРУ. Законом для них встановлювалося покращене матеріальне забезпечення. Для хлопців і дівчат створювалися окремі заклади. Приймали на навчання дітей віком 12-13 років. Термін навчання 4 роки. Особливістю спеціальних ремісничих училищ було надання учням крім робітничої кваліфікації ще й середньої освіти в обсязі школи 7-річки, що не було характерним для РУ чи ЗУ [6, с. 164-166]. Спеціальні сільськогосподарські училища - створений у 1947 р. аналог СпецРУ, що готував працівників для сільського господарства: рільників, овочівників, садівників, механіків МТС [1, с. 367]. Відомо про існування в Україні 5 таких закладів (по одному у Волинській, Одеській і Харківській областях, два - у Полтавській області) [10, арк. 7].

Спеціальні гірничотехнічні училища - навчальні заклади для осиротілих дітей шахтарів, а також дітей інвалідів праці та почесних працівників вугільної промисловості. Створені у 1949 р. Готували висококваліфікованих спеціалістів гірничих спеціальностей. Всього їх існувало два (по одному у Ворошиловградській та Сталінській областях) [11, арк. 1]. Приймали хлопців віком 12-14 років з початковою освітою. Термін навчання - 7 років, протягом яких отримували загальну середню освіту і середню спеціальну освіту за програмою гірничих технікумів [1, с. 367]. Крім того у відбудовчий період поза системою державних трудових резервів продовжувала функціонувати значна кількість шкіл фабрично-заводського учнівства (шкіл ФЗУ) та інших аналогічних їм закладів професійно-технічної освіти. Як правило, вони готували робітничі кадри для конкретних підприємств легкої, харчової промисловості, комунального господарства та інших галузей економіки, визначених радянським урядом нестратегічними, другорядними. Підпорядковувалися не Головному управлінню трудових резервів та Мінтрудрезерву, а відповідним відомствам, до яких належали базові підприємства. Потрапляли до цих навчальних закладів виключно на засадах відкритого набору, учні не отримували статусу мобілізованих і могли вільно залишити навчання.

У 1950-их рр. номенклатура закладів трудових резервів і далі продовжувала розширюватися. Рішення про кардинальне реформування і, зокрема, уніфікацію установ галузі професійно-технічної освіти було ухвалене Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р. Наступного 1959 р. система державних трудових резервів перестала існувати. Отже, наявність низки видів навчальних закладів трудових резервів у відбудовчий період спричинена: специфічними потребами різних галузей економіки у робітничих кадрах широкого спектру професій різного рівня підготовки і кваліфікації; вимушеною необхідністю диференційованого підходу до залучення молоді різного віку, статі, здібностей, рівня шкільної освіти та ступеня мотивації до навчання; покладенням на систему трудових резервів ролі певного соціального захисту дітей-сиріт та бажання влади підкреслити цю роль з пропагандистською метою.

1. Веселов А.Н. Профессионально-техническое образование в СССР: Очерки по истории среднего и низшего профессионально-технического образования в СССР / А.Н.Веселов. - М.: Профтехиздат, 1961. - 435 с.
2. Державний архів Донецької області (Держархів Донецької обл.), ф. Р-5433, оп. 1, спр. 6, 77 арк. 3. Держархів Донецької обл., ф. Р-6440, оп. 1, спр. 7, 21 арк. 4. Котляр Э.С. Государственные трудовые резервы СССР в годы Великой Отечественной войны / Э.С.Котляр. - М.: Высшая школа, 1975. - 240 с. 5. Радянська Донеччина. - 6 серпня 1946 р. - № 155 (175). - С. 4. 6. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1967 гг. Сборник документов за 50 лет. - В 5-ти т. - М.: Политиздат, 1968. - (Т. III 1943-1952 гг.). - 751 с. 7. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 - июль 1956 гг.). - М.: Государственное издательство юридической литературы, 1956. - 500 с. 8. Центральный державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 4609, оп. 1, спр. 9 65 арк. 9. ЦДАВО України, ф. 4609, оп. 1, спр. 54, 135 арк. 10. ЦДАВО України, ф. 4609, оп. 1, спр. 92, 43 арк. 11. ЦДАВО України, ф. 4609, оп. 1, спр. 132, 11 арк. 12. ЦДАВО України, ф. 4609, оп. 1, спр. 163, 158 арк.